

UDK 821.161.1.09:351.751.5(091)

Ivana Peruško

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

ZABORAVLJENA LICA RUSKE CENZURE: OD DADILJE RASUĐIVANJA DO TAMNIČARA SLOBODE

Članak problematizira neraskidivu vezu između umijeća pisanja i sakaćenja slobode izražavanja u ruskoj kulturi. Želeći naglasiti ambivalentnu ulogu književnosti u ruskoj kulturi, autorica analizira dva ključna trenutka u povijesti ruske cenzure, koja su uvelike predodredila razdoblje totalne staljinističke cenzure. Iako je spomenuto razdoblje stalno mjesto u svim kulturološkim i povijesnim studijama koje se bave odnosom pisca i vlasti, autorica skreće pažnju na dosad zanemarene uloge Petra Velikoga i Nikolaja I. te demistificira slobodarsku kulturnu politiku V. I. Lenina.

Ključne besede: cenzura, sakralni status književnosti, pjesnik kao prorok, ikona i sjekira, književnost i ideologija, progoni, cenzorska politika V. I. Lenina

The article deals with the unbreakable connection between the art of writing and the diminished freedom of expression in Russian culture. Wishing to point out the ambivalent role of literature in the Russian culture, the author analyzes two pivotal moments in the history of Russian censorship that to a large extent predetermined the period of the total Stalinist censorship. Although this period is discussed in all cultural and historical studies dealing with the relationship between the writer and the government, the author points out the hitherto neglected roles of Peter the Great and Nicholas I, while also demystifying Lenin's free cultural policy.

Keywords: censorship, sacral status of literature, poet as prophet, the icon and axe, literature and ideology, persecutions, censorship policy of V. I. Lenin

Kako se kalio književnik

Ruska je kultura početak 20. stoljeća dočekala uz fanfare; uživala je u jednom od najbogatijih i najdinamičnijih razdoblja ruske umjetnosti, koje je u povijesnim pregledima poznato kao *Srebrni vijek*. U njemu je ruska književnost proživljavala svoj drugi procvat.¹ »Bila je to epoha buđenja samostalne filozofske misli u Rusiji«, pisao je Nikolaj Berdjaev, »procvata poezije i širenja estetske tankočutnosti« (BERDJAEV 2007: 193). Od glazbe, slikarstva, arhitekture do filozofije i književnosti – sve su kulturno-umjetničke grane slavile svoju probudenu životnost, i ne sluteći da će uskoro izgubiti svoj (stari) kolektivni identitet. Malo je takvih razdoblja u ruskoj povijesti koji se mogu dičiti šarolikim bogatstvom, odnosno pluralizmom raznovrsnih i međusobno oprečnih umjetničkih pravaca i škola. U ruskoj su znanosti o književnosti tada vladale formalističke težnje za književnom

¹ Prva se odnosi na *Zlatno doba* ruskoga pjesništva – vrijeme stvaralačkoga uspona A. S. Puškina i njegove plejade 1830-ih godina.

imanentnosti, za dominacijom i autonomijom forme. Sadržaj – u smislu vjerne reprezentacije stvarnosti – formalna je škola ostavila postrani, a slučaj je htio da u godini Oktobarske revolucije Viktor Šklovskij objavi manifest formalističkoga shvaćanja književnosti – *Umjetnost kao postupak* (*Iskusstvo kak priëm*, 1917).

Ipak, ruska je renesansa bila kratkoga vijeka, a zajedno s njome i sloboda izražavanja; početkom 1920-ih carstvo forme bit će dovedeno u opasnost, da bi sredinom 1930-ih ono bilo smijenjeno radikaliziranom inačicom teorije odraza V. I. Lenina teorijom odraza, odnosno autokracijom sadržaja (i to socijalističkoga!). Kada je na Zapadu 1949. godine izašla Berdjaevljeva filozofska autobiografija² u kojoj je opisao neobični vrtlog stilskih i misaonih pluralizama s početka 20. stoljeća, u Rusiji je već bila dovršena »kardinalna smjena povijesne i kulturne paradigme« (Kuz'mina 2004: 9). Josif Vissarionovič Stalin tada je već uživao u plodovima svoga totalitarističkoga plana, jer staljinizam se tada bio već duboko ucijepio u svaku poru sovjetske svakodnevice, prerastavši u svojevrсни *modus vivendi*. Navedeno je stanje moguće nazvati stoljećem staljinizma,³ razdobljem totalnoga terora⁴ ili sovjetskom varijantom ostvarene utopije,⁵ kojemu su posvećene mnogobrojne studije.

James Billington je u svojoj opsežnoj studiji o povijesti ruske misli i kulture već u naslovu izdvojio dva elementa, točnije dva simbola koja su najdublje simbolizirala nerazlučivu smjesu materijalne borbe i duhovnoga likovanja stare Rusije: ikonu i sjekiru. Billington ne zaboravlja naglasiti da su upravo one visjele na zidu svake ruske izbe. U napetim okršajima, ali i toplim prijateljstvima, druga će dva simbola predstavljati nemirno prožimanje dviju novih svetinja 20. stoljeća: knjige i portreti vođa, odnosno književnost i ideologija. Simbolika njihova odnosa ne iscrpljuje se u pojednostavljenoj i isključivoj definiciji o dva oprečna svijeta u permanentnoj napetosti i neizbježnome sukobu. Ipak, najčešće se spominju samo dva krajnja oblika – aktivno prijateljevanje i pogubno sukobljavanje. Razdoblje totalne staljinističke cenzure, odnosno vrijeme u kojemu su književna djela i njihovi tvorci s nevjerojatnom lakoćom dospijevali na popis za odstrel – jedna je od najtragičnijih, ali i najstraženijih drama na svjetskim daskama književno-političkih odnosa. U gotovo pola stoljeća Stalinove autokracije (generalni sekretar KP 1922 – 1934; sekretar KP 1934 – 1953) zabilježeno je sustavno izživljavanje vlasti nad umjetnošću riječi i sakaćenje njezine slobode. No, za razumijevanje Stalinova obračuna s književnošću neophodno je doći do srži problema. Stoga mu korijene valja tražiti iza zavjesa neki drugih pozornica ruskih vlastodržca. Bitka koju je književnost stoljećima vodila za vlastitu neovisnost najčešće se materijalizirala u obliku borbe pisaca s cenzurom, no treba imati na umu da kruti cenzorski aparat

² *Samospoznaja* (*Samopoznanie*, 1949).

³ Mihail Gefter, ruski povjesničar i neumoljivi kritičar staljinizma, vjerovao je da cijelo prošlo stoljeće nećemo moći shvatiti i predati u nasljedstvo 21. stoljeću dok ne bude otkrivena tajna staljinizma.

⁴ Termin ruskoga znanstvenika A. Bljuma, stručnjaka za sovjetsku cenzuru.

⁵ Andrej Sinjavskij (pseudonim Abram Terc) u knjizi *Osnove sovjetske civilizacije* (*Osnovy sovetskoi civilizacii*, 2002) naziva 20. stoljeće stoljećem ostvarenih utopija (koje najčešće poprimaju oblik i formu ideologije ili kakve ideokracije) te napominje kako je upravo Sovjetski Savez bila preteča svim ostalim utopijama. P. Rejfmán podsjeća da je jedan od glavnih ideologa Gorbačevljeve perestrojke, A. Jakovlev, u knjizi *Suton* (*Sumerki*, 2005) napisao kako je ruski boljševizam bio osnova njemačkoga fašizma i ostalih totalitarizama.

nisu izmislili ni Stalin ni staljinistički aparat, niti se gušenje književne slobode dogodilo brzo i iznenada.⁶ U pitanju je naslijeđeni i dobro uvježbani mehanizam kojega je Stalin znao oploditi i dovesti do savršenstva. Držim da bi za razumijevanje te neraskidive veze između umjetnosti pisanja i umijeća vladanja trebalo napustiti staljinističku epohu i osvjetliti dva povijesna trenutka, ključna za razvoj ruske cenzure.

Prvi seže u 18. stoljeće, u vrijeme vladavine Petra Velikoga, toga kontroverznoga cara-tesara (kako ga naziva Josif Brodskij) i nadzornika cjelokupne izdavačke i tiskarske djelatnosti u zemlji. Po sudu mnogih intelektualaca i povjesničara ruska je književnost nastala s pojavom Petra Velikoga, što dovoljno govori o njegovoj ulozi u razvoju ruske kulture.⁷ Osnivanjem *Duhovnoga kolegija*⁸ i *utvrđivanjem Duhovnoga pravilnika*⁹ (1721 – 1917) Petar Veliki prekinuo je monopol crkve u izdavaštvu te se po mišljenju mnogih (V. Ključevskij, A. Skabičevskij, G. Žirkov) pretvorio u neumoljiva urednika i izdavača, bez čijega odobrenja nije bilo moguće objaviti ni slova. Ukidanjem crkvenoga monopola i gubljenjem važne kulturno-društvene funkcije koju je crkva stoljećima obnašala na ruskome tlu, počeo je slabiti, podsjeća Jurij Lotman, utjecaj crkve na ruski narod. Ispražnjeno mjesto popunila je književnost. Nakon što je u novoj statusnoj hijerarhiji zamijenila sakralne tekstove, književnost je naslijedila i njihovu društvenu funkciju. Otuda sasvim poseban, gotovo elitni status književnosti (i samih književnika, posebno pjesnika) unutar ruske kulture 18. stoljeća. Štoviše, vjerujem da je Lotmanova teza da je misao o pjesniku kao o proroku i težnja da književnost bude mnogo više od književnosti¹⁰ presudna za shvaćanje razvoja i statusa književnosti u sovjetsko doba, kao i za razumijevanje njezina odnosa s ruskom i sovjetskom cenzurom.

⁶ U početku je cenzura bila religioznoga karaktera. Zabrana čitanja određenih knjiga poznata je još iz vremena pokršćavanja Rusije, a prvi dokument *Prijepis apokrifa (Spisok otrečennyh knig)* datira iz 1073. godine. Službena se cenzura u Rusiji pojavljuje u drugoj polovici 16. stoljeća.

⁷ I sam Brodskij tvrdi kako je ruska književnost nastala zahvaljujući najvećem postignuću kontroverznoga ruskoga cara Petra Velikoga – Sankt-Peterburgu. Ovakvoj će se tvrdnji suprotstaviti mnogi, prvenstveno Lotman, tvrdeći kako je upravo Petrova epoha stvorila koncepciju stare Rusije i njezine književnosti kao krutoga i izoliranoga mehanizma.

⁸ Svjetovna je vlast birala desetoricu članova koji su činili savjetodavno tijelo, odnosno kolegij (među njima je bilo najmanje tri arhijereja). Svrha kolegija bila je sprečavanje objavljivanja crkvenih knjiga bez pristanka cenzora.

⁹ U *Duhovnom pravilniku* pisalo je kako i što čitati i propovijedati.

¹⁰ Lotman izdvaja važnu odgojno-obrazovnu ulogu književnih tekstova u 18. stoljeća; prema romanima i elegijama čitatelji su učili osjećati, dok su ih tragedije učile misaonosti, odnosno promišljanju. Književnost je, nadalje, imala status moralne društvene vertikale, svetoga propovjednika istine. Epitet *sveta* često se pripisivao književnosti i dokazivao povlašćeno mjesto u ruskome društvu.

Tijekom vladavine raznih ruskih careva i carica – od Petra Velikoga, preko Ekaterine II.,¹¹ Aleksandra I.,¹² Nikolaja I.¹³ pa sve do socijalističkih vođa V. I. Lenina i J. V. Stalina – književnost se s manje ili više uspjeha borila s raznim oblicima i stupnjevima cenzure. O surovosti cenzure u carskoj Rusiji pisali su i mnogi povijesni analitičari (A. Bljum, G. Žirkov, P. Rejzman i dr.), ali i mnogi književnici (A. Radiščev, M. Saltikov-Ščedrin, M. Gor'kij i dr.). Time se potvrđivala utemeljenost nimalo slučajne metafore o književnosti kao moćnome oružju.¹⁴ Patetični stihovi Evgenija Evtušenka *U Rusiji je pjesnik više od pjesnika*¹⁵ postali su slavna narodna krilatica i jedan od brojnih pisanih dokaza iznesene tvrdnje. Na istu se temu 1847. godine oglosio i kritičar Vissarion Belinskij u polemičnom pismu Nikolaju Gogolju: »Samo je književnost, bez obzira na tatarsku cenzuru, živa i dobro napreduje. Zbog toga je spisateljsko zvanje u nas toliko časno i zbog toga je kod nas lako postići književni uspjeh, čak i kad je u pitanju osrednji talent« (BELINSKIJ 1976: 418). Dok je Lotman pokušao razjasniti povijesno-kulturološke okolnosti zbog kojih je književnosti u 18. stoljeća dodijeljena aureola svetosti, Belinskij je, sporeći s Gogoljem, precizirao ulogu i značenje književnika za rusku čitateljsku publiku: «ona u ruskim piscima prepoznaje svoje jedine vođe, zaštitnike i spasitelje od mraka samovlađa, pravoslavlja i narodnjaštva« (BELINSKIJ 1976: 418).

Da književnici u očima ruskoga dvora nisu bili tek umjetnici uljepšavanja stvarnosti, pokazuje bogata riznica prognanih pa i pogubljenih pisaca. I u tom smislu valja još jednom naglasiti važnost 18. stoljeća kao razdoblja u kojemu se uspostavlja relevantan model odnosa između pisaca i ideologa, jer je »borba književnosti 18. stoljeća za društvenu funkciju bila borba za njezinu društvenu neovisnost, za to da ona bude glas istine, a ne odraz mišljenja dvora« (LOTMAN 2005: 124). Taj je model zacrtao Aleksandr Radiščev – omiljeni pisac ruske revolucionarne inteligencije 19. stoljeća i marksističkih književnih teoretičara i političara 20. stoljeća (A. Lunačarskij, L. Trockij, V. I. Lenin i dr.). Ono što je kod Radiščeva cijenio i uzdizao Lenin (patriotizam, nacionalni ponos, osudu cenzure, nasilja i jarma carskih krvnika) že-

¹¹ O zaoštravanju cenzure u doba Ekaterine II. te nastanku prvoga dekreta 1763. godine kao prvoga prijedloga organizirane cenzure u Rusiji piše G. Žirkov u predgovoru svoje knjige. Zahvaljujući novom dekretu o cenzuri 1796. godine Ekaterina II. je započela institucionalizaciju cenzure, tada je profesija cenzora dobila i određeni društveni status. U njezinom je dekretu stajalo da »nikakve knjige, bilo da je riječ o originalima ili prijevodima, bez obzira na izdavača, ne mogu biti objavljene bez dozvole cenzora« (ŽIRKOV 2001: 16). Pavel I., radikalizirat će cenzorsku politiku carice Ekaterine II.; osnovat će cenzorsko tijelo, tzv. *Cenzorski savjet* i narediti spaljivanje svih zabranjenih knjiga. Prema Billingtonovim uvidima, Pavel I. zapravo je težio sveobuhvatnoj cenzuri; čak se korištenje riječi »građanin« za vrijeme njegove kratke vladavine smatralo zločinom.

¹² Aleksandr I. je u vrijeme svoje vladavine (1801 – 1825) objavio prvi *Ustav o cenzuri*, koji je trebao smanjiti lokalnu moć pojedinih cenzora i osloboditi znanost i umjetnost od zlouporabe vlasti pojedinih moćnika. Upravo je zbog toga slovio kao jedan od najliberalnijih ruskih careva.

¹³ Cenzorska tiranija Nikolaja I. (1825 – 1855) ovjekovječena je u drugom po redu *Ustavu o cenzuri* iz 1726. godine, koji je zbog prevelike krutosti i sitničavosti dobio naziv *čugunnyj ustav*, tj. *olovni ustav* (u slobodnom prijevodu). Nikolaj I. je u povijesnim analizama slovio kao »cenzor svih cenzora«, odnosno car koji je većinu knjiga (pa i one već cenzurirane) cenzurirao sam, vlastitom rukom. Razdoblje od 1848 – 1855 (posljednji period njegove vladavine) u ruskoj je povijesti poznato pod nazivom »epoha cenzorskoga terora« ili »sedam mračnih godina«.

¹⁴ Dekabristi su izdvajali upravo poeziju kao jedno od svojih oružja.

¹⁵ *Poët v Rossii – bol'se, čem poët.*

stoko je kritizirala carica Ekaterina II.,¹⁶ zabranivši njegovo najpoznatije djelo – *Putovanje iz Peterburga u Moskvu* (*Putešestvie iz Peterburga v Moskvu*, 1789.) – i osudivši Radiščeva smrtnom kaznom, koju je poslije zamijenila desetogodišnjim progonstvom u Sibir.¹⁷ U ruskoj književnosti Radiščev je poznat kao prvi iz velike ruske galerije prognanih pisaca, no čini mi se da se njegovo značenje ne iscrpljuje tek prognaničko-subverzivnim statusom. Radiščev je, što je za načetu temu mnogo važnije, u *Putovanju iz Peterburga u Moskvu* dao ironičnu sliku svrhe i posljedice cenzure: »Cenzura je postala dadilja rasuđivanja, oštroumnosti, fantazije, svega velikoga i lijepoga. Ali gdje su dadilje, jasno je, tamo su i djeca, koja ne znaju hodati bez pomagala, zbog čega nerijetko odrastaju s krivim nogama« (RADIŠČEV 2002: 131). Osvrnuo se, također, na besmislenost i glupost carske vlasti u svome kratkom pregledu povijesti cenzure,¹⁸ usporedivši je s inkvizicijom, što je po njemu i više nego »jasan dokaz da su svećenici bili uvijek izumitelji okova, koji su kočili ljudski razum u raznim vremenima, rezali mu krila da svoj let ne usmjeri prema uzvišenosti i slobodi« (RADIŠČEV 2002: 138).

Iznimno je zanimljiv i važan bio složeni odnos između ruskoga nacionalnog miljenika Aleksandra Puškina i cara Nikolaja I. u prvoj četvrtini 19. stoljeća. Iako Puškinovo stvaralaštvo nije bilo ni upola polemično kao Radiščevljevo, te on sam nikada nije doživio tako radikalnu osudu, nakon povratka iz progonstva¹⁹ Puškin je postao vlasništvo cara. Car mu je oprostio kaznu i vratio ga u Sankt-Peterburg, ali mu pritom nije vratio slobodu. Puškin je bio pod strogim nadzorom policije, a njegovo stvaralaštvo pod budnim okom Nikolaja I.²⁰ Gennadij Žirkov podsjeća na pismo grofa Benkendorfa, koji u rujnu 1826. godine izvješćuje tada već slavnoga pjesnika: »Nitko neće pregledavati vaše radove; oni su oslobođeni cenzure. Imperator će sam ocjenjivati vaša djela te biti vaš osobni cenzor« (ŽIRKOV 2001: 2). Govoreći o ovom *Don Kihotu autokracije*, kako je Anna Tjutčeva nazvala Nikolaja I., valja istaknuti mehanizam koji će biti karakterističan i za Stalinovu diktaturu: carska se cenzura zaoštravala ovisno o opasnostima koje su prijetile dvoru. Što su prijetnje bile ozbiljnije i što je neprijatelj intenzivnije ometao carsku vlast, to je cenzura postajala sve

¹⁶ Nezadovoljstvo intelektualaca u vrijeme vladavine Ekaterine II. (1762 – 1796) kulminira njihovim otuđenjem od dvora. Carica je, osim što je zabranila Radiščevljevo djelo, zabranila objavljivanje svih djela G. Skovorode i obustavila izlaženje svih časopisa N. Novikova (pokretača prvih nezavisnih društveno-kritičkih časopisa u Rusiji).

¹⁷ Paradoksalno, da nije bilo njezina dekreta iz 1783. godine, koji je dozvoljavao rad privatnih tiskara, Radiščevljevo *Putovanje iz Peterburga u Moskvu* ne bi moglo biti objavljeno. Unatoč tomu, nakon što je knjiga bila otisnuta carica ju je smjesta zabranila. Iako je Radiščevu promijenila smrtnu osudu u progonstvo, konfiscirala je i spalila cjelokupno prvo izdanje knjige. Djelo je bilo zabranjeno sve do 1905. godine. Carska cenzura nije dozvolila objavljivanje čak ni Puškinova članak o Radiščevu u časopisu *Sovremennik* 1836. godine.

¹⁸ *Kratka priča o nastanku cenzure* (*Kratkoe povestvovanie o proishozhdenii censury*) u djelu *Putovanje iz Peterburga u Moskvu*.

¹⁹ Aleksandr I. kažnjava Puškina četverogodišnjim progonstvom (1920 – 1924) na jug Rusije (progonstvo se službeno vodilo kao premještaj po dužnosti). Puškin je 1924. godine otpušten iz službe i prognan u Mihajlovsko, svoje rodno selo.

²⁰ Više o odnosu Puškin – Nikolaj I. vidi u prologu *Carevi i pjesnici* (*Cari i poety*) knjige S. Volkova *Šostakovič i Stalin. Umjetnik i car* (*Šostakovič i Stalin. Hudožnik i car*, 2006).

rigoroznija i sveobuhvatnija.²¹ Nikolajeva je cenzorska politika²² u doba antiruskoga ustanka u Poljskoj (1830 – 1831) i revolucionarnih previranja u Europi (1848), kao što je Leninova u doba Građanskoga rata (1917 – 1922) ili Stalinova u godinama prije i za vrijeme Drugoga svjetskog rata, postajala sve bespoštednija.

Iako se Stalinov vladarski stil češće uspoređuje s onim Petra Velikoga i Ivana Groznoga, Solomon Volkov drži da Stalinova kulturna politika u mnogočemu podsjeća na vladavinu Nikolaja I. Slučaj Fëdora Dostoevskoga slikovito će ilustrirati o kakvoj je politici i kakvome stilu riječ. Dostoevskij je 1849. godine uhićen pod optužbom za protuzakonito revolucionarno djelovanje u okrilju *petraševaca*, nakon čega je osuđen na smrt. Car Nikolaj I. naređuje da se smrtna kazna zamijeni četverogodišnjim progonstvom, pri čemu dodaje bizarno-okrutni napatuk – odluku o pomilovanju trebalo je objaviti Dostoevskome tek neposredno prije strijeljanja.²³ Ako je uvriježen stav da je Petar Veliki otvorio ruska vrata utjecajima Zapada, Nikolaj I. ih je, poput Stalina, nastojao držati zaključanima; zabranjivao je školovanje ruskih mladića na Zapadu, te je, strahujući od *hamletovskih* pitanja, 1848. godine ukinuo filozofiju kao predmet proučavanja (Billington ističe kako je zabrana samo formalno povučena 1863. godine, no u praksi je povučena tek 1889. godine). Osim toga, obojica su voljeli isticati kako je za ruski narod neophodan gazda te su obojica imali svoga književnog miljenika – Nikolaj I. Puškina, a Stalin, čini se, Maksima Gor'koga.

»Cenzura? Užasne li riječi!«

Nakon što se na ruskome tronu ustoličila nova vrste vladara u liku Vladimira Il'iča Lenina, preobrazila se i kultura dijaloga između umijeća pisanja i umijeća vladanja. U anketi koju je 1918. godine proveo list *Petrogradskoe èho* stajalo je jednostavno pitanje: *Može li inteligencija raditi s boljševicima?* »Može i mora«, rezolutno je odgovorio Aleksandr Blok i dodao kako su ruski intelektualci oduvijek bili revolucionarni. U razdoblju Leninovoga strelovitog uspona na vlast i njezinoga relativno brzoga napuštanja (1917 – 1924) dogodila se krucijalna promjena društveno-povijesne i kulturno-civilizacijske klime. Atmosferu posvemašnoga kaosa koji se uvukao u sve domene novonastale paradigme jedni su dočekali uz ovacije, dok su drugi bogobojazno strepili, vidjevši obrise apokaliptične budućnosti na krilima Oktobarske revolucije. Tu je dvojakost već 1909. godine uspješno predvidio ruski filozof i svećenik Sergej Bulgakov u svome filozofskom djelu *Na piru bogova* (*Na piru bogov*), zamišljenom kao verbalno sučeljavanje istaknutih članova ruskoga društva (društvenoga djelatnika, pisca, diplomata, generala, bogoslova i prognanika). Nošen gotovo proročkim stihovima Andreja Beloga,²⁴ društveni djelatnik iz Bulgakovljeva filozofskoga razgovora neutježno oplakuje nestanak ruske matrice: »Pomrlo je, sve

²¹ S. Volkov napominje da je još 1936. godine esej filozofa i povjesničara Georgija Fedotova, objavljen u Parizu, ukazivao na nevjerojatnu sličnost u načinu vladanja između Stalina i Nikolaja I.

²² Jedan od pionirskih radova na tu temu smatra se knjiga autora M. Lemke *Nikolajevi žandari i književnost. 1826 – 1855. (Nikolaevske žandarmy i literatura, 1909)*.

²³ Inscenacija smrtno kazne – jedan od najgorih oblika psihološkoga mučenja – odigrala se 22. prosinca 1849. godine. Svi su osuđenici bili pomilovani, no neke je pretrpljeni šok otjerao u ludilo.

²⁴ *Isčezni v prostranstvo, isčezni, Rossija, Rossija moja!*

je pomrlo! Sve je mrtvo i mi smo mrtvi, lutamo poput živih leševa i mrtvih duša. (...) Gdje je on, taj velikodušan i svijetli narod (...) Dogodila se nekakva mračna preobrazba, Božji se narod pretvorio u stado podlih svinja« (BULGAKOV 2000: 1). Nešto je drugačija perspektiva diplomata, uvjerenoga u pozitivan ishod započete preobrazbe: »I sada, pod boljševicima i bez Rusije, naš će život i dalje biti drag, pokušat ćemo ga spasiti četvrtinom kruha s mekinjama. (...) Bravo marksisti – oni se ne boje pogledati istini u oči« (BULGAKOV 2000: 1).

Nema sumnje da je razdoblje začeto Oktobarskom revolucijom označilo kardinalnu promjenu društveno-gospodarske i kulturno-umjetničke klime, no to će formativno razdoblje sovjetske civilizacije u ovoj studiji biti važno zbog svoje tranzicijske – nedorečene – prirode, u kojoj su granice dozvoljenoga još poprilično nejasne. Zbog toga su, vrlo vjerojatno, i nedovoljno istražene u povijestima ruske kulture. Postepeno će sovjetski aparat nastojati suziti široku lepezu književnoga raznoglasja koje je dominiralo u *Srebrnome vijeku*, što će po sudu Ljudmile Dar'jalove u 1920-im godinama dovesti do polarizacije književnosti na dvije ideološke polutke: na književnost revolucionarnoga svjetonazora i na književnost evolucijskoga smjera (vjernu kršćanskim principima). Arlen Bljum je tu ranu, u mnogočemu proturječnu, sovjetsku etapu pod vodstvom V. I. Lenina nazvao početnim razdobljem sovjetske cenzure²⁵. Lenin, potaknut dubokom odbojnošću prema cenzorskom despotizmu carske Rusije, cvjetanju nejednakosti i gušenju slobode govora, u svojoj je pamfletnoj publicistici s početka 20. stoljeća ustrajno obećavao ukidanje cenzure, implicitno ukazavši na podrijetlo njezine okrutnosti: »Mi, razumije se, ne kažemo da se preobražaj književnosti, zablacene azijskom cenzurom i europskom buržoazijom, može dogoditi odmah« (LENIN 1972: 102); »to će biti moguće samo u socijalističkom besklasnom društvu. (...) To će biti slobodna književnost« (LENIN 1972: 104).

No unatoč propagiranju sveopće jednakosti te nastojanjima prve i druge revolucije da ukinu carističku cenzuru, ona nikada nije nestala s ruskoga kulturnoga zemljovidu. Štoviše, po mišljenju Pavela Rejfmana, sovjetska cenzura postala je opasnija i organiziranija od carističke zbog toga što je postala sveopća, sveprisutna²⁶. Već treći dan nakon preuzimanja vlasti (10. studenoga) 1917. godine, Lenin donosi svoj značajni *Dekret o tisku*²⁷ i njime dokida postojanje svih tiskanih medija²⁸ koji su se javno ili skriveno protivili i štetili boljševičkoj vlasti, čime već zarana ukazuje da ulazi

²⁵ Bljum tvrdi da se razdoblje tzv. početne cenzure okončava tek 1928. godine.

²⁶ Sovjetska cenzura jest cenzura totalitarne države, u kojoj su sredstva masovne informacije manipulirana i pretvorena u propagandno sredstvo samo onih svjedočanstava koja su bila korisna vlasti – ističe Rejzman u svojim predavanjima, dostupnima na internetskoj stranici <http://lepo.it.da.ut.ee/~pavel/index1.htm>.

²⁷ Početak Lenina dekreta iz 1917. godine glasi: »U ovom važnom trenutku preokreta i u danima koji će uslijediti, Privremeni revolucionarni komitet prisiljen je poduzeti cijeli niz mjera protiv kontrarevolucionarnoga tiska« (LENIN 2000: 1). Nakon kratkoga osvrta u kojemu se boljševička vlast brani od kritike da je takvim potezom uskočila sama sebi u usta, ukinuvši temeljni princip njezina programa, u dekretu stoji: »Svi znaju da je buržujski tisak jedno od najmoćnijih oružja buržoazije. U ovako osjetljivome razdoblju, kada nova vlast, vlast radnika i seljaka, treba ojačati, nemoguće je ostaviti takvo oružje u neprijateljskim rukama i to baš sada, kada ono ne predstavlja ništa manju opasnost od bombi i metaka« (LENIN 2000: 1). Puni tekst dekreta dostupan je na adresi <http://opentextnn.ru/censorship/russia/sov/law/snk/1917/?id=455>.

²⁸ U svega godinu dana (1918 – 1919) boljševici su zatvorili sve privatne tiskare i industrije papira.

u tipologiju diktatorskoga vođe Aleksandra Koževa.²⁹ Samo desetak godina ranije Lenin je u *Partijskoj organizaciji i partijskoj književnosti* (1905) kao vođa opozicije obećavao posve suprotno: »Nakon što smo se oslobodili vlasti kmetske cenzure, mi ne želimo i nećemo pristati na buržujsko-trgovačke književne odnose. Mi želimo i hoćemo stvoriti slobodni tisak (...) Sloboda riječi i tiska mora biti potpuna« (LENIN 1972: 102). U svjetlu iznesenoga, zanimljivo je ustanoviti da je samo godinu dana poslije osvajanja vlasti Lenin ugasio preko 470 opozicijskih tiskovina.³⁰

Treba napomenuti da je *Dekret o tisku* predstavljen kao privremena i izvanredna mjera zbog stanja opće opasnosti u kojoj se nalazila zemlja (na udaru kontrarevolucionarnih jedinica, okružena vanjskim i unutarnjim neprijateljima). No Marina Konstantinova³¹ osporava i demistificira tobožnju privremenost i napominje da Leninova cenzura nije oslabila čak i nakon uspostavljanja željene stabilizacije i normalizacije društvenog ustroja. Štoviše, Konstantinova ustraje u dokazivanju da je *Dekret o tisku* bio tek prvi korak postupne kulturno-umjetničke represije i sveopće cenzure, kojom se proslavio staljinizam. Pod krinkom privremenosti postupno je nastajala trajna diktatura, a zaoštavanje Leninove cenzure ubrzao je gore spomenuti mehanizam: strah od neprijatelja, u čije se redove dakako ubrajala i ruska inteligencija. Sinjvaskij primjećuje da je *manija neprijatelja*, koja će do punoga izražaja doći u Stalinovo doba, zaživjela već za Lenina. Kada je nakon Kronštatske pobune³² i raznih drugih protuboljševičkih ustanaka (pobune seljaka i sl.) trebalo učvrstiti vlast, a neprijatelje protjerati s kućnoga praga, nastupila je diktatura. Umjesto uvođenja obećane demokracije, 1922. godine Lenin osniva specijalnu ustanovu za kontrolu sveukupne književne i izdavačke djelatnosti: *Glavlit (Glavnoe upravlenie po delam literatury i izdatel'stv)*.

Cilj je bio jasan – centralizacija svih oblika cenzure u tiskanim djelima. Nijedno tiskano djelo nije moglo biti objavljeno mimo *Glavlita*; oslobođena su, doduše, bila samo neka izdanja, recimo publikacije RKP(b), Kominterne, *Gosizdata*³³ i *Akademijinih znanstvenih radova*. No gdje su završavale zabranjene knjige? U početku su se spaljivale, da bi početkom 1920-ih nastupilo trajno arhiviranje zabranjene misli u *Sovjetskom Savezu*. Osnovan je najveći arhiv nepodobne sovjetske književnosti – *Spechran* – kojim je rukovodila Leninova žena Nadežda Krupskaja.³⁴ Iz knjižnica su tako odstranjena problematična djela Tolstoja, Dostoevskoga,³⁵ Feta, Platona, Schopenhauera i mnogih drugih. Prema podacima Bljumove studije, u nekim je arhivima do 1987. godine pronađeno pola milijuna knjiga i periodičkih publikacija. U specijal-

²⁹ U knjizi *Značenje vlasti (Ponjatje vlasti, 2007)*.

³⁰ Prema podacima koje navodi Pavel Rajfman u svojim predavanjima na temu ruske, sovjetske i postsovjetske cenzure, dostupnim na stranici http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/reifm/index.php.

³¹ U članku *Politika partije po pitanju književnosti u SSSR-u od 1934 – 1982 (Politika partii v oblasti literatury v SSSR 1934 – 1982)*.

³² *Kronštadskij mjatež* 1921. godine pod vodstvom Stepana Petričenka.

³³ Državna institucija, osnovana 1919. godine, kojoj je cilj bio sistematizirati i centralizirati cenzuru.

³⁴ Odjel specijalne pohrane (*Otdel special'nogo hranenija*) je krovna institucija, koja se sastojala od mnoštva odjela (u svakoj se većoj knjižnici nalazio jedan).

³⁵ Roman *Bjesovi (Besy, 1871 – 1872)* Dostoevskoga bio je zabranjen sve do 1935. godine, kada je napokon uključen u njegova sabrana djela.

nom arhivu najveće moskovske knjižnice – Državne biblioteke V. I. Lenina – pohranjena su djela najkontroverznijih sovjetskih pisaca 1920-ih godina: Anne Ahmatove, Osipa Mandel'stama i Mihaila Bulgakova (kao i brojna *tamizdatska* izdanja Borisa Pasternaka i Aleksandra Solženicyna).

Suprotno očekivanjima da će cenzura biti ublažena i obećanjima da će biti posve ukinuta, ona je postupno zalazila u sve pore umjetničkoga (i društvenoga) djelovanja.³⁶ Leninova je cenzorska politika bila poprilično kaotična, što ne čudi ako se uzme u obzir da se radilo o ranoj, početnoj fazi uspostavljanja pravilnika dozvoljenoga i nedozvoljenoga.³⁷ Krajem 1910-ih i početkom 1920-ih godina norme dobrog i lošega ponašanja još nisu bile strogo definirane, pa tako ni precizne granice zabranjenoga, što je urodilo mnogim cenzorskim propustima.³⁸ Tomu usprkos, danas nije teško osporiti tezu prema kojoj je u Leninovo doba vladala stvaralačka sloboda, nasuprot umjetničko-imaginacijskoj kastraciji i težnji stilsko-poetskoj monolitnosti Stalinova vremena.³⁹ To će najbolje ilustrirati Leninovi rani pamfletni istupi *Što činiti? (Čto delat'?, 1902)* i *Partijska organizacija i partijska književnost (Partijnaja organizacija i partijnaja literatura, 1905)*, koji jasno pokazuju diktatorsko-represivne tendencije V. I. Lenina: »Na posao, drugovi! Pred nama je teška i nova, no velika i zahvalna zadaća – organizirati opsežan, svestran, raznovrstan književni rad u uskoj i neraskidivoj vezi sa socijaldemokratskim radničkim pokretom. Sva socijaldemokratska književnost mora postati partijska« (LENIN 1972: 104).

Tridesetak godina nakon Leninova književnoga programa to će uz pokoju staljinističko-buharinovsku korekciju prerasti u fenomen poznat kao sorealistička književnost, odnosno sorealistički kanon. Time je razbijen drugi veliki mit prema kojemu je Stalin tvorac sorealističkoga kanona; sorealizam – upravo kao i tendencija podčinjavanja književne imaginacije – Leninovo su djelo.

Uspostavljanje NEP-a (*Novaja ekonomičeskaja politika*) 1921. godine i nep-a⁴⁰ (kratica za *nezavisni tisak*), kao i postojanje raznovrsnih poetskih formacija i literarnih skupina, ulijevalo je nadu za tolerantniji odnos boljševičke vlasti prema književnosti. No to se nije dogodilo; nakon početnih cenzorskih propusta Leninova se cenzorska praksa u samo nekoliko godina razvila u dobro uvježbani mehanizam; kad bi zakazala tzv. *preventivna cenzura* pa bi nadležna cenzorska ustanova nesmotreno propustila knjigu za koju bi se ustanovilo da je buržujaska ili politički štetna, na snagu je stupala *kaznena cenzura*: zabrana knjige i kažnjavanje krivaca. Da je

³⁶ Cenzuru nisu uspjele zaobići ni filmska ni radio-televizijska industrija; osnovani su *Goskino* i *Gosteleradio* – institucije koje su ispunjavale funkciju analognu *Glavlitu*.

³⁷ Billington u svojoj povijesti ruske misli i kulture *Ikona i sjekira* naziva Leninovu vladavinu *kaotičnim interregnumom*.

³⁸ Tek je 1938. godine sovjetska javnost dobila svoj službeni bonton (Stalinov *Kratkij kurs istorii VKP(b)*) u kojemu su na svim područjima ljudskoga djelovanja, u »filozofiji, politici, ekonomiji i kulturi utvrđene, pa čak i akademizirane, formule *lošeg i dobrog, pravilnog i nepravilnog, našeg i tuđeg*« (TROFIMOVA 2002: 97).

³⁹ Mnogi smatraju kako je umjetnička sloboda za Leninova vremena zapravo rezultat njegove apsolutne posvećenosti kudikamo važnijim pitanjima: vanjskopolitičkim odnosima, unutrašnjoj birokratizaciji zemlje i obnovi privrede.

⁴⁰ *Nezavisimaja pečat'*.

Lenin začetnik sovjetskoga cenzorskog terora⁴¹ (ta se invencija, kao i niz drugih zasluga, godinama nepravedno pripisivala Stalinu), danas više nije nepoznanica, no Žirkov naglašava kako su unatoč brojnim dokazima i povijesni i književni analitičari godinama odbijali pisati na tu, očigledno, tabuiziranu temu.⁴² U usporedbi s metodologijom Stalinove cenzure, koju je Billington, želeći naglasiti prevlast iracionalnoga i nepredvidivoga u njoj, okarakterizirao kao *metodu u ludilu*, Leninova je cenzorska diktatura bila birokratska i racionalna. Ali, i njemu je bila svojstveno nepodnošenje tuđih grešaka i propusta, koje je znalo evoluirati u okrutnost. Da bi ilustrirao Leninovu vulgarnost i nesnošljivosti prema propustima, Žirkov je u svojoj studiji nanizao primjere koji dokazuju Leninov cenzorski despotizam (kakav će kasnije naslijediti Stalin): »Samo je glupan, samo je perfidni saboter mogao propustiti takvu knjigu. Molim da se otvori istraga i da se pozovu svi odgovorni za uređivanje i objavljivanje knjige« (ŽIRKOV 2001: 2). U telegramu što ga je povodom neučinkovitosti i nemara u vezi s projektom podizanja spomenika zaslužnim kulturnim djelatnicima, poslao Lunačarskome, očigledna je i Leninova sklonost kažnjavanju: »Ukoravam zbog zločinačkoga i nemarnog odnosa, zahtijevam da mi se pošalju imena svih odgovornih osoba da ih predam sudu« (LENIN 1972: 198).

Nije se teško složiti s tezom Konstantinove da je totalitarna manija kontroliranja kulturnoga života u SSSR-u za vrijeme Stalina tek logičan nastavak Leninove kulturne politike nije teško. Da je upravo Lenin tvorac staljinističkih GULAGA i inih ostracizama, dokazuje postojanje nekoliko dekreta na koje u svome članku upozorava Konstantinova. Dekret *O revolucionarnome suđenju tisku* iz 1918. godine ima važno mjesto u povijesti sovjetske cenzure; njime je Lenin legalizirao kaznene posljedice za one koji su u svojim tekstovima štetili sovjetskoj vlasti, lagali ili izvrtali pravu istinu o stanju u boljševičkoj Rusiji. Taj je dekret, između ostalog, ozakonio 1) lišavanje slobode dotične osobe; 2) lišavanje određenih ili svih političkih prava te 3) izgon iz grada ili mjesta ili koji je u sastavu Ruske Republike. Drugi dokument nije bio javnoga karaktera; *Upute Glavlita mjesnim organima* u ljeto 1922. godine bile su razaslane po cijeloj zemlji, a podrazumijevale su zabranu tiskanja tekstova koji su bili otvoreno neprijateljski prema komunističkoj partiji i vlasti, izbacivanje problematičnih i spornih mjesta (činjenica, brojeva, osobina) koje su na bilo koji način kompromitirale Sovjetsku vlast i komunističku partiju i slično. Stoga ne preostaje drugo do zaključiti da je borba koju će neki pisci voditi sa Stalinom i staljinističkom cenzurom (Boris Pil'njak, Osip Mandel'stam, Mihail Bulgakov i dr.) od 1930-ih godina nadalje samo radikalizacija smjera, što ga je odredio Lenin.⁴³

⁴¹ Koncentracijski logori, kao prethodnica GULAGA, pojavili su se još za Leninove vladavine. Dok se antistaljinistička književnost 20. i 21. stoljeća vrijedno obračunava s traumatskim sjećanjem na Stalina, malo je književnih djela koje se bave Leninovim naslijeđem. Među njima valja svakako istaknuti književnu desakralizaciju Lenina u pripovijestima Vasilija Grossmana *Sve teče* (*Vse tečët*, 1970) i Venedikta Erofeeva *Moja malena Leniniana* (*Moja malen'kaja Leniniana*, 1988).

⁴² Rejfmán upozorava kako ruski narod nikada nije pošao putem delenjinizacije. Štoviše, nakon znamenitoga govora Nikite Hruščeva na 20. sjednici KPSS-a u kojemu proziva sva Stalinova zlodjela i poziva na destaljinizaciju, Lenin je (p)ostao primjer pozitivnoga junaka. Kult ličnosti Lenina dovedena je u pitanje tek 1990-ih godina, međutim njegova demitologizacija još nije okončana.

⁴³ A. Sinjavskij drži da je staljinizam bio produžena ruka lenjinističke utopije, čime postavlja upravo Lenina na izvorište sovjetske civilizacije.

Uzmu li se u obzir sve navedene činjenice, sasvim je opravdano sumnjati da bi se takvoj radikalizaciji priklonio i sam Lenin da mu moždani udar 1924. godine nije prepriječio put. Uostalom, još je Stanko Lasić u *Krležologiji ili Povijesti kritičke misli o M. Krleži* (1993), svodeći bilancu simpozija o revolucionarnim tradicijama Zagrebačkog sveučilišta 1970. godine, naslutio važnost načete teme te je postavio sljedeće pitanje: »nije li zlo bilo sadržano u samom pojmu lenjinističke revolucije? (...) nije li globalno negativna bilanca svjetskog i našeg socijalizma⁴⁴ samo logična posljedica lenjinističke revolucionarne koncepcije?« (LASIĆ 1993: 57). Ali, u oblikovanju sovjetske cenzure važnu je ulogu odigrao i znameniti narodni komesar za kulturu i najutjecajniji književni kritičar svoga vremena – Anatolij Lunačarskij, koji je u eseju *Sloboda knjige i revolucija* (*Svoboda knigi i revoljucija*, 1921) okarakterizirao sovjetsku cenzuru kao nužno zlo,⁴⁵ pokušavajući ublažiti represivni karakter sovjetske vlasti: »Cenzura? Strašne li riječi. Ali za nas ništa manje strašne nisu ni riječi puška, bajunet, zatvor, pa čak i država. Sve su to za nas strašne riječi, a one su dio njihova arsenala, arsenala svih buržoazija, i konzervativnih i liberalnih« (LUNAČARSKIJ 2010 – 2012: 1). Za razliku od Lunačarskoga, Lenin nije mislio da je zaoštavanje cenzure proturječno njegovim socijaldemokratskim načelima, a stav da je cenzura prijeko potrebno i legitimno oružje u borbi za uništenje neprijatelja svrstava ga u red ruskih careva-cenzora,⁴⁶ čiju je azijsku okrutnost osuđivao početkom 20. stoljeća.

Odnos (buduće) sovjetske vlasti prema umjetničkoj književnosti jasno je formuliran u nastavku gore spomenutoga članka Lunačarskoga: »Da, nimalo se ne bojimo cenzurirati čak i lijepu književnost« (LUNAČARSKIJ 2010 – 2012: 1). Izvješće o radu koji je 1927. godine podnio upravitelj *Glavlita*, Pavel Lebedev-Poljanskij potvrđuje sve okrutniju devastaciju književnoga života. U tom izvješću, također, primjećujem važnu semantičku preinaku. Sudeći po jednom njegovu odlomku, očigledno je da se glagolom *cenzurirati* podrazumijevalo *likvidirati*.⁴⁷ Upravitelj *Glavlita* je na koncu istaknuo potrebu za nemilosrdnom borbom sa svim književno-umjetničkim grupacijama buržujskih tendencija, no valja napomenuti kako je *Glavlit* uočio buržujске i antisovjetske tendencije kod zapanjujuće velikoga broja pisaca.⁴⁸ Stoga ne čudi poda-

⁴⁴ Nužno je napomenuti da će sorealistički kanon odigrati važnu ulogu u jugoslavenskim književnostima. Po Lasiću je upravo spomenuta koncepcija književnosti osnovni pokretač tzv. socijalne književnosti (1928 – 1934) na prostoru bivše Jugoslavije, kojoj je Miroslav Krleža u znamenitom ljubljanskom govoru stao na kraj.

⁴⁵ Žirkov upozorava na paradoksalnost stavova Lunačarskoga kada je u pitanju cenzura. Na 2. sjednici Centralnoga izvršnog komiteta narodni komesar definira cenzuru kao *najveće blago ali ujedno i neizbježno zlo*, a iste godine (1921.) daje posve proturječne izjave o štetnosti cenzure.

⁴⁶ Valja dodati da Lenin pripada novom tipu »cara«; Sinjavskij ga opisuje kao cara-asketa, radoholičara koji prezire sva materijalna, ali i duhovna bogatstva.

⁴⁷ »U oblasti umjetničke književnosti, koja se tiče slikarstva, kazališta i glazbe, potrebno je likvidirati literaturu koja se protivi sovjetskom ustroju. (...) Nužno je i potrebno odnositi se krajnje strogo prema tekstovima u kojima se propagiraju buržujске umjetničke tendencije nekih književnika« (ZELENOV 2000: 1). Cijeli tekst izvješća dostupan je u Arhivu Ruske Akademije Znanosti (Arhiv RAN) u Moskvi.

⁴⁸ Nisu samo urednici bili odgovorni za suzbijanje književnoga neposluha, velika je odgovornost pala na leđa pisaca (osobito članova društava i saveza), koji su morali cenzurirati svoje kolege. Takvu raspodjelu odgovornosti na gotovo sve instance književno-izdavačke djelatnosti Rejzman izdvaja kao jedan od važnijih noviteta sovjetskoga sistema. Mehanizam preraspodjele dužnosti, u kojemu odgovornost snosi i najniži »kotačić« sistema, presudan je za formiranje novoga sovjetskog čovjeka, tzv. *homo sovieticus*.

tak prema kojemu je *Glavlit* 1925. godine zabranio objavljivanje čak 220 knjiga te je u samo dvije godine unio prepravke ideološkoga sadržaja u oko 900 djela! Takve i slične progone slobodne intelektualne misli u sovjetskoj Rusiji Andrej Sinjavskij objašnjava strahom same vlasti od postojanja ikakvoga oblika drugosti u zemlji – bilo tumačenja, bilo kritike: »Otuda nevjerojatna kontrola sovjetske civilizacije nad mislima, nad ideologijom (...). I najmanji se element skepse, sumnje, ironije, humora smatrao zločinom« (SINJAVSKIJ 2002: 101). Dosad izloženo potvrđuje proročku tvrdnju Belinskoga iz pisma Nikolaju Gogolju o tome da je ruska čitateljska publika bila »uvijek voljna oprostiti autoru lošu knjigu, ali mu nikada nije praštala štetnu knjigu« (BELINSKIJ 1976: 419). Ne čudi što je za cjeloviti uvid u razvoj Leninova sovjetskoga terora trebalo, analogno Radiščevljevoj misli iz ulomka *Kratka priča o nastanku cenzure (Kratkoe povestvovanie o proishozhdenii censury)*, čekati današnje vrijeme: »U Rusiji... Što se u Rusiji događalo s cenzurom, reći će neko drugo vrijeme« (RADIŠČEV 2002: 139).

LITERATURA

- Vissarion BELINSKIJ, 1976: *Pis'mo N. V. Gogolju*. http://az.lib.ru/b/belinskij_w_g/text_0040.shtml. Ogled 12. januara 2011.
- Nikolaj BERDIAEV, 1987: *Ruska ideja*. Beograd: Prosveta.
- James BILLINGTON, 1988: *Ikona i sekira. Istorija ruske kulture, jedno tumačenje*. Beograd: Rad.
- Arlen BLJUM, 2000: *Sovetskaja cenzura v epohu total'nogo terrora. 1929 – 1953*. <http://opentextnn.ru/censorship/russia/sov/libraries/books/blium/total/>. Ogled 2. januara 2012.
- Josif BRODSKIJ, 2000: *Posvećeno kičmi*. Zagreb: Meandar.
- Sergej BULGAKOV, 2000: *Na piru bogov. Pro et contra. Sovremennye dialogi*. <http://www.vehi.net/bulgakov/napirubogov.html>. Ogled 29. januara 2012.
- Ljudmila DAR'JALOVA, 1998: *Russkaja literatura 20 veka posle Oktjabrja. Dinamika razmeževanij i shoždenij. Tipy tvorčestva (1917 – 1932)*. Kaliningrad: Kaliningradskij gosudarstvennyj univerzitet.
- Mihail GEFTER, 2003: *Stalinizm: večnoe vozvraščenie. Russkij žurnal*, <http://old.russ.ru/politics/20030303-gef.html>. Ogled 10. februara 2012.
- Aleksandr KOŽEV, 2007: *Ponjatie vlasti*. Moskva: Praksis.
- Marina KONSTANTINOVA, 1999: *Politika partii v oblasti literatury v SSSR (1934 – 1982). Dutch Contributions to the Twelfth International Congress of Slavists*. Ur. W. G. Weststeijn. Amsterdam – Atlanta: Rodopi. 91 – 141.
- Nadežda KRUPSKAJA, 1949. *Što se dopadalo Lenjinu iz lijepe književnosti. V. I. Lenjin. O književnosti*. Ur. Marijan Jurković. Beograd: Kultura. 202 – 210.
- Svetlana KUZ'MINA, 2004: *Istorija ruskoj literatury 20 veka. Poezija Serebrjanogo veka*. Moskva: Flinta/Nauka.

- Vladimir LENIN, 1949. Značaj istinitosti u književnosti. *V. I. Lenjin. O književnosti*. Ur. Marijan Jurković. Beograd: Kultura. 144 – 160.
- Vladimir LENIN, 1972. Partijnaja organizacija i partijnaja literatura. *Polnoe sobranie sočinenii. Tom 12*. Moskva: Izdatel'stvo političeskoj literatury.
- Vladimir LENIN, 2000: Dekret o pečati. *Otkrytyj tekst*, <http://opentextnn.ru/censorship/russia/sov/law/snk/1917/?id=455>, Ogled 9. februara 2012.
- Jurij LOTMAN, 1994: *Besedy o ruskoj kul'ture, Byt i tradicii russkogo dvorjanstva (18 – načalo 19 veka)*. Sankt-Peterburg: Iskustvo – SPB.
- Anatolij LUNAČARSKIJ, 1949. Lenin i umjetnost. *V. I. Lenjin. O književnosti*. Ur. Marijan Jurković. Beograd: Kultura. 224 – 229.
- Anatolij LUNAČARSKIJ, 2010 – 2012: *Svoboda knigi i revolucija*. <http://lunacharsky.newgod.su/lib/ss-tom-7/svoboda-knigi-i-revolucia>. Ogled 4. februara 2012.
- Aleksandr RADIŠČEV, 2009: *Putešestvie iz Peterburga v Moskvu*. Moskva: Azbuka –klassika.
- Pavel REJFMAN, 2009: *Iz istorii ruskoj, sovetskoj i postsovetskoj cenzury*. http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/reifm/11.php. Ogled 20. februara 2012.
- Andrej SINJAVSKIJ, 2002: *Osnovy sovetskoj civilizacii*. Moskva: Agraf.
- Elena TROFIMOVA, 2002: Ruska poezija: od undergrounda80-ih do postmodernizma 90-ih godina. *Književna smotra* 124 – 125 (2–3). 97 – 107.
- Solomon VOLKOV, 2008: *Istorija ruskoj literatury XX veka. Ot L'va Tolstogo do Aleksandra Solženicyna*. Moskva: Èksmo.
- Mihail ZELENOV, 2000: Glavit i istoričeskaja nauka v 20-e – 30-e gody. *Otkrytyj tekst*. http://opentextnn.ru/censorship/russia/sov/libraries/books/zelenov/?id=1861#_ftn34. Ogled 2. februara 2012.
- Gennadij ŽIRKOV, 2001: *Istorija cenzury v Rossii XIX – XX vv.* Moskva: Aspekt Press.

POVZETEK

Književnost je imela v ruski kulturi od nekdaj poseben, čeprav ambivalenten status. J. Lotman je verjel, da je književnost (še posebej pesništvo) v 18. stoletju prevzela sakralno vlogo, nastalo po slabitvi religije na ruskih tleh, zaradi česar so pesniki postali skoraj preroški liki. A vzporedno z njeno profetsko dimenzijo, se je krepil tudi strah dvora pred njeno močjo. To bo najbolj nazorno pokazal primer Aleksandra Radiščeva, prvega izmed mnogih ruskih preganjanih piscev, čigar *Potovanje in Peterburga v Moskvo* je cesarica Katarina Velika prepovedala, samega avtorja pa pregnala v Sibirijo. Ravno v 18. stoletju so nastajali temelji zapletenega, in še kako prepletenega odnosa med politiko in književnostjo v ruski kulturi, zato ni presenetljivo, da je stalinistična totalitarna cenzura negovala in razvijala dobršen del despotizma cesarskega cenzurnega aparata.

Čeprav je omenjeno obdobje stalnica v vseh kulturoloških in zgodovinskih razpravah, ki se ukvarjajo z odnosom pisca in oblasti, se ta članek z njim ne ukvarja, ampak spremeni pozornost na do sedaj tabuizirano temo kulturne politike in cenzurne metode Vladimirja Iliča Lenina (1917 – 1924). V času Leninovega sunkovitega vzpona na oblast in relativno hitre opustitve sovjetskega prestola (1917–1924) se je zgodila bistvena sprememba družbeno-zgodovinske in kulturno-civilizacijske klime. Atmosfero popolnega kaosa, ki se je stopil v vse domene novonastale paradigme, so nekateri pričakali ob ovacijah, medtem ko so drugi bogaboječe trepetali, videč obrise apokaliptične prihodnosti na krilih Oktobrske revolucije. Čeprav je prvi sovjetski vodja v svoji pamfletistični publicistiki z začetka 20. stoletja vztrajno obljubljal prenehanje cenzure, se je zgodilo ravno nasprotno – uvedba strogega nadzora vseh tiskanih medijev in s tem tudi uničevanje književno-umetniške svobode. V. I. Lenin prinese svoj znamenit *Dekret o tisku* in z njim odpravi obstoj tistih tiskovin, ki so se javno ali na skrivaj zoperstavljale boljševistični oblasti, s čimer že zgodaj nakazuje, da prehaja v tipologijo diktatorskega vodje Aleksandra Koževa. V nasprotju s pričakovanji, da bo cenzura ublažena in z obljubami, da bo povsem ukinjena, je postopno prehajala v vse pore umetniškega in družbenega življenja. Leninova cenzurna politika je bila precej kaotična (Billington jo imenuje kaotični interegnum), kar ni presenetljivo, če vzamemo v obzir, da je šlo za zgodnjo, začetno fazo vzpostavljanja pravilnika dovoljenega in prepovedanega. Na koncu prvega in začetku drugega desetletja dvajsetega stoletja še norme dobrega in slabega obnašanja niso bile strogo definirane, in s tem tudi precizne meje prepovedanega, kar je obrodilo mnoge cenzurne napake. Kljub temu članek želi izpodbiti tezo, po kateri je v Leninovem času vladala ustvarjalna pluralistična svoboda, v nasprotju z umetniško-imaginacijsko kastracijo in poetično monolitnostjo Stalinovega obdobja.